

jutnak a legfontosabb szakmai információknak. Ehhez mi szeretnénk jó partnerek lenni, és szívesen tárnánk föl azokat a fontos tudnivalókat, amelyek a döntéshez kellenek. A start-hoz, az új kultúrpolitika startjához nagyon fontos lenne, hogy aki a stafétabotot most átadja, az azzal a jól begyakorolt, sima mozdulattal adja át, ami előnyös helyzetbe hozza a továbbfutót. Ha ezt rosszul teszi meg, vagy pláne szándékosan elejti a stafétabotot, akkor borzasztó hátrányos helyzettel indítja el az utódját.

Ez a rendszerváltás a könyvtárak számára ma azért olyan nagyon fontos, mert a könyvtár – és talán a hallgatók el fogják nekünk nézni, hogy ilyen vallomást teszek – a szellemi élet

infrastruktúrája. Ha nincsenek könyvtárak, vagy ezek a könyvtárak nem jók, nem értékek, nem tartalmazzák az emberi műveltség legfontosabb összefoglalásait, akkor nincs egyetemi oktatás, nincs középiskola, nincs alapfokú oktatás, egyáltalán nincs állampolgári informáltság, nincs demokrácia. Lehet, hogy ezek nagyon nagy szavak, de művelt és tájékozott ember nélkül elképzelhetetlen egy másfajta társadalmi berendezkedés. Könyvtárosként ebben értünk egyet azokkal a politikusokkal, akik most lépnek szerepbe, hogy szeretnénk, ha ez valóban egy nyitott, demokratikus társadalom lehetne.

(A magyar rádió *Vasárnapi Újságja* 1990. április 22. adása alapján.)

Nemzetiségi könyvtárellátás – olvasók és könyv nélkül?

Ez az eléggé hatásvadász cím egy két évvel ezelőtti, ún. „báziskönyvtári” értekezés témája volt. Akkoriban ugyanis – nem csak, de elsősorban a külföldi partnerek észérvekkel alig magyarázható tartózkodása miatt – szinte legyűrhetetlen akadályokba ütközött elsősorban a román, a szlovák, de a szerbhorvát és a német könyvek behozatala is. A rendeléses formát túllépve, célzott akciókkal mégis behozott könyvek ugyanakkor a könyvkereskedelem raktárkészletét növelték. Ezt magyarázhattuk volna a könyvtárak sanyarú anyagi helyzetével, de a központi alaptól s a helyenként rendelkezésre álló tanácsi keretektől beszerzett, és a bázis-, illetve a letéti könyvtárakba mégis eljuttott könyvek – tisztelet a kivételnek – szintén a polcokon porosodtak. Folytathatnánk a felsorolást az olvasóvá nevelés hiányosságai, a könyvválaszték szegénységével – de nem érdemes. Tény, hogy történelmi-társadalmi okokból, elsősorban az elhibázott oktatáspolitikai lépések következményeként, a nemzetiségi könyvtárhálózat lényegében potenciális olvasóközönség nélkül próbált léte értelmét igazoló kapaszzkodókat találni. Egy teljesebb és szervezettebb közművelődési rendszerben a nemzetiségi könyvtárak és könyvtárosok is jobban hasznosíthatók volna lehetőségeiket, de a sokszor jogos bírálatok is furcsamód bizo-

nyították: csak azt lehet kritikusan értékelni, ami van: Közép-Európa egyetlen szervezett nemzetiségi könyvtárhálózatát. Nem tanulások nélkül való tehát e könyvtárhálózat kialakulásának és eddigi működésének rövid áttekintése.

A megtett út állomásai

A magyarországi nemzetiségek szervezett könyvtári ellátása alig két évtizedes múltra tekinthet vissza. Igaz, a népkönyvtári hálózat kialakulásával párhuzamosan számos, nemzetiségiek által lakott településre juttattak el központi alaptól nemzeti könyvanyagot, ez azonban a legtöbb esetben egyszeri juttatás volt, hamarosan elavult, „leüledett”. A tudatosabb állománygyarapítást, a tervszerűbb nemzetiségi könyvtári munkát akadályozta az „automatizmus” ismert szemlélete. Közvetlenül a felszabadulás után a Szlovák Antifasiszta Frontja próbálkozott az olvasókörök felélesztésével, 1949-től a román szövetség is, de az ötvenes évektől inkább a látványosabb kulturális „terepekre” (néptánc, dalkultúra) koncentrálták figyelmüket. Mulasztásukat a fenntartók és az érintettek (aktivisták, könyvtárosok, népművelők) egyaránt az igény hiá-

nyával magyarálták, pedig ebben az időszakban is adódott lehetőség nemzetiségi könyvek vásárlására az Állami Könyvterjesztő Vállalat idegen nyelvű osztályán keresztül. A szemléleti változás lassú folyamatát az MSZMP Politikai Bizottságának a nemzetiségek közt végzendő politikai, oktatási és kulturális munkával kapcsolatos 1958. október 7-i határozata indította meg. Természetesen ezután is az oktatás és a nyelvhasználat kérdése került előtérbe, de a Társadalomtudományi Intézet által szervezett 1966–67-es vita már a könyvtárhálózat kérdését is felvetette. A könyvtárellátással kapcsolatban az a terv is felmerült, hogy az Olcsó Könyvtár mintájára adjanak ki nemzetiségi kiadványokat magyar szerzőktől, a szomszéd népek íróitól, valamint világirodalmi műveket. A vita tanulságait az MSZMP 1968-as ún. nemzetiségpolitikai határozata hasznosította. Ezt követően indult meg a nemzetiségek könyvtári ellátásának javítása. Első lépésként a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1969–70-ben felmérést végzett, hogy reális képet kapjon a nemzetiségi lakosság könyvtári helyzetéről, anyanyelvi könyvellátásáról és olvasási kultúrájáról. Megállapították, hogy a hálózat adott: minden településen van könyvtár; iskolai könyvtár is működik valamennyi oktatási intézményben, de ez legtöbbször helybenolvasási lehetőség nélküli, nem kellőképpen feldolgozott, kis tételszámú könyvgyűjtemény. Gyenge a könyvtárosok szakmai felkészültsége, a nemzetiségi nyelvet csak elvétve ismerik (ez eleve behatárolja a beszerzés

és propagálás színvonalát). Csak a nemzetiségi gimnáziumokban és a kétnyelvű általános iskolákban volt ekkor a nyelvet is tudó könyvtáros (legtöbb esetben nyelvszakos pedagógus).

A meglévő állomány szinte kivétel nélkül elavult és kis példányszámú könyvanyagból állt, a felmért 400–460 település egyikén sem volt megfelelő. A községi iskolákban mindössze 10–15 nemzetiségi nyelvű könyv volt (tegyük hozzá: hasonlóképpen elégtelen volt a magyar könyvállomány is).

A 24 nemzetiségi tannyelvű általános iskolában általában 200–300 könyv volt, egy tanulóra 2,5 kötet jutott. A gimnáziumok ifjúsági könyvtárainak nemzetiségi könyvállománya (a kollégiumokkal együtt) általában megfelelő volt: 1500–2000 kötet, a román gimnáziumban 3000 kötet. A tanári anyag azonban mindenhol, minden viszonylatban (a magyarban is) gyengének bizonyult.

Az olvasási kultúrát behatárolta a könyvek és lapok hiánya (több helyen még a hazai nemzetiségi lap sem volt megtalálható). A nemzetiségi lakosság 30–40 százaléka volt olvasó a magyarokéval azonos arányban, de anyanyelvén mindössze 20 százalék olvasott. Otthoni könyvállománnyal alig lehetett számolni.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a központi anyagi és módszertani támogatás önmagában nem elég. Az elvi-gyakorlati megoldást szinte kínálta, hogy akkoriban került napirendre a tanácsi közművelődési könyvtárak rendszerre szervezésének ügye. Már a *Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fej-*

lesztéséhez címmel megjelent dokumentum is említi a körzeti funkciót betöltő, első fokú központok szerepét a „kis falvakban élő nemzeti-ségi lakosság anyanyelvi olvasmánnyal” való ellátásában. Világossá vált, hogy ugyanebben a keretben kell megoldani a nemzetiségek könyvtárügyét is. Az elképzeléseket végül a Művelődési Minisztérium Könyvtári és Nemzetiségi Osztályai által kiadott *Irányelvek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának továbbfejlesztésére* című dokumentum foglalta össze. (Bár a „továbbfejlesztés” kifejezés az adott esetben eléggé eufémisztikus volt.)

Az Irányelvek kiindulópontként megállapította, hogy a nemzetiségek könyvtári ellátásában a legtöbb nehézséget az okozza, hogy többségük aprófalvakban és szórványban lakik. Az ilyen településeken működő könyvtárak önmaguk nem képesek az anyanyelvű állomány színvonalas gyarapítására és az anyanyelven történő olvasás népszerűsítésére. Az Irányelvek megoldásként a *kettős ellátás* elvét kínálta. Ez azt jelenti, hogy a lakóhelyi könyvtáron kívül, azok támogatására és irányítására a megyei, illetve esetenként városi könyvtárak keretében olyan hálózati bázisok épülnek ki, amelyek egy megyében vagy annak határain túl felelősek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának megszervezéséért és biztosításáért. Így jött létre a mai, tizenhat báziskönyvtárból és csaknem ötödfélszáz könyvtári ellátó egységből álló hálózat.

Érezve és értékelve az átváltás, a hálózatszerzés nehézségeit, az Irányelvek azt javasolta, hogy a báziskönyvtárak tevékenységét az első szakaszban részint az állomány kiépítésére, részint a módszertani gondozás megindítására koncentrálják. Ami az állományt illeti, azt úgy kell kifejlesztetni, hogy ki tudja elégíteni a hatókörébe utalt nemzetiségi lakosság legfontosabb rétegeinek magasabb szintű igényeit, illetve letétekkel képes legyen bővíteni a helyi könyvtárak nemzetiségi nyelvű állományának választékát.

A módszertan területén az Irányelvek elvárja a báziskönyvtáraktól, hogy a nemzetiségi nyelvű állománygyarapítás irányítása mellett szervezzék meg a letéti ellátást, a továbbképzést, az irodalompropagandát – egyszerűen mindazt, ami egy jól működő könyvtári központ feladata. A feltételek megteremtése azonban az ajánlás szintjén maradt. Elsősorban képzési, de nem utolsósorban anyagi okokból nem megfelelő a nemzetiségi könyvtárosok száma és aránya. A beszerzési irányszámokat

a könyvéremelések mellett a nemzetiségi statisztika bizonytalansága is illuzórikussá tette. Ezt a helyzetet rögzítette végül az 1976-os könyvtári törvény és az 1978. szeptember 2-i törvényerejű rendelet, amely – részben az érezhető ellentmondások feloldására – létrehozta az Állami Gorkij Könyvtár keretében a Nemzetiségi Koordinációs és Módszertani Központot.

Központosítás és decentralizálás

Elvi döntéseiben és szervezeti elképzeléseiben a magyar könyvtárügy „együtt haladt a korral”. Nagyjából ez időben alakultak meg a nemzetiségi-etnikai jellegű könyvtári központok Svédországban, Dániában és Nagy-Britanniában, 1968-ban elkészült az első normatív felmérés a szlovákiai magyar könyvtárügyről, akkoriban foglalták törvénybe Jugoszláviában a kisebbségek könyvtári ellátásának jogát, illetve ezzel kapcsolatos elvi kötelezettségeiket. A magyar példa a gyakorlati megvalósításban is követendőnek ígérkezett, mivel egyesítette magában a tanácsai (helyi) könyvtárak és a letéti rendszerre alapozott könyvtári központok lehetőségeit.

A báziskönyvtárak és hálózataik többségében ma is a központosított ellátási rendszer a jellemző, amely lényegében nem más, mint a letéti formában megvalósított központi ellátás. Ez elsősorban a kistelepülések esetében előnyös, ahol az anyagi és személyi feltételek nem teszik lehetővé a számottevő önálló beszerzést. Elvi előnye ennek a rendszernek az is, hogy tehermentesíti a kis könyvtárakat a beszerzés és a feldolgozás munkájától, szakszerűbb és tervszerűbb állományfejlesztést tesz lehetővé, és a letétek cseréjével növeli a kurrens anyag választékát is. Ez az előny azonban a rendszer hátrányára változik, ha a báziskönyvtár a letéti munkát formálisan kezeli, elhanyagolja. Nem érezhető, illetve nem egyértelműek a központi ellátás előnyei a nagyobb településeken sem. Mindez elsőként a Pest megyei báziskönyvtárt készítette arra, hogy létrehozza a nemzetiségi könyvtárak decentralizált ellátási rendszerét. Példáját azóta – több helyen csak részlegesen, differenciáltan – más báziskönyvtárak is követték. A rendszer gyakorlatában a báziskönyvtárak részben szaktanácsadással, részben a központi keretek megfelelő lebontásával igyekeznek befolyásolni, irányítani a községi könyvtá-

rak állományfejlesztési munkáját. A nemzetiségi települések azonban mind nagyságrendben, mind tipológiailag eltérnek egymástól. Ezért a báziskönyvtárak gyakran egymást kiegészítő formaként használják a centralizált és a decentralizált modellt. Az ellátási formáknak a helyi sajátosságokhoz való alakítása annál inkább szükséges, mivel a nemzetiségi lakosság érdeklődésének megnyerése az anyanyelvi könyv, a könyvtár iránt az átlagosnál is nehezebb feladat. Nyilvánvaló, hogy önmagában a letéti rendszer nem tudja megteremteni azt a „könyvtári közeget”, amelyben a könyvek fizikai jelenléte, hozzáférhetősége, „mágiája” is érvényesül. Ezért a kezdeti szűkös gyűjtemények gyarapításával és az anyagi feltételek javulásával egyre több helyen igyekeznek törzsgyűjteményt kialakítani és a letéti rendszert elsősorban választékbővítési lehetőségként értelmezik. Különösen a kisközségekben érezhető az anyagi-szellemi erő összefogásának igénye. A közművelődési könyvtár és az iskolai nemzetiségi könyvgyűjtemény közelítése a jövő olvasóihoz, a helyi nyelvjárás mellett (vagy helyett) az irodalmi nyelvet ismerő tanulóifjúság számára teremt közösségi színteret, de nem zárja ki, sőt színvonalasabbá teheti az idősebb generációk könyvtári ellátását is. Ugyanakkor természetes folyamatként tapasztalható az ellenkező irányú tendencia is. Ott, ahol a túlnyomó többségében magyar, illetve nem nemzetiségi állomány súlya háttérbe szorítaná a nemzetiségi gyűjteményt, az mintegy „kivonul” a nagyobb anyanyelvi közösségeket kínáló közművelődési terepekre, elsősorban a nemzetiségi klubokba. Ott, ahol megvan a megfelelő könyvtári háttér és a gyűjteményt rendszeresen gondozzák, fejlesztik, elkerülhető az ilyen intézményekben kísértő veszély, s a könyvanyag nem degradálódik a rendezvények diszletévé.

Az *Irányelvek* szellemében megszervezték a központi könyvbehozatalt és könyvtárellátást is. 1973-tól napjainkig ennek keretében a szakszerű címléírást és ismertetést nyújtó ajánló folyóirat, a *Nemzetiségi Új Könyvek* segítségével csaknem 8600 könyv mintegy 240 ezer példányban jutott el a nemzetiségi közművelődési és iskolai könyvtárakba. Ez azt jelenti, hogy a nemzetiségi könyvállomány – tekintve a korábbi igen hiányos és gyenge gyűjteményeket – megtízszereződött. Ez az adat azonban megtévesztő. Az egy főre jutó majdnem négy kötet könyv országos átlagától a nemzetiségi terület elmarad, még akkor is, ha tudjuk, hogy a nem-

zetiségi lakosok – kétnyelvűségük folytán – egyként használják mindkét állományt.

Hogyan tovább?

A lemaradás azonban pótolható, párhuzamosan az új olvasóréteg kialakulásával, hiszen napjainkban jelentkeznek (vagy kellene, hogy jelentkezzenek) az a generáció, amely „együtt nőtt fel a könyvvel”, s amelyet sajnós az elmúlt évtizedek „iskolapolitikája” megtizedelt. Ugyanakkor hatnak a korábbi időszakok oktatás- és művelődéspolitikai hiányosságai is. A könyvtárosok, olvasásszociológusok empirikus tapasztalata ugyanis: csak az idősebbek és az iskoláskorúak olvasnak rendszeresen nemzetiségi könyveket. A helyzet azonban még néhány évvel ezelőtt sem volt túl biztató. A német könyvtári ellátásba bevont településeknek mindössze harminc százalékában, a szerbhorvát-szlovén könyvellátásba bevont településeknek pedig alig felében volt iskolai könyvtár (értelemszerűen iskola vagy akár nyelvoktatás is hasonló arányban feltételezhető). A könyvállomány az össznemzetiségi állomány arányában német területen tíz százalék volt, szerbhorvát-szlovén területen pedig mintegy huszonöt százalék.

Már az *Irányelvek* is hangsúlyozta az iskolai könyvtárak fontosságát, feltételezte azonban, egy nemzetiségi iskolai könyvtárhálózat és szakmai irányítás létét. Igen hamar kiderült, hogy ilyen nincs, és kialakulására sincs lehetőség, így szinte mindenhol a közművelődési könyvtárak vették át az iskolai könyvtárak gondozását. Ez igen sok helyen törvénszerűen bizonyos fokú integrációhoz vezetett, amelyet az is elősegített, hogy a báziskönyvtári hálózatok tiszteletdíjas könyvtárosainak több mint negyedrésze pedagógus. Az iskolai és közművelődési gyűjtemény már korábban is említett közeledésének tehát a nemzetiségi könyvtárellátás gyakorlatából fakadó okai is vannak. Még inkább értelemszerű az iskola és könyvtár egymásrautaltsága a könyv, az olvasás népszerűsítésében. A nemzetiségi olvasáskultúrát behatárolja a nyelvtudás állapota. Közismert, hogy míg az idősebbek a tájnyelvet, a dialektust használják, a középgeneráció pedig az iskolai nyelvtanulás hiányában és a többségi nyelvű munkahelyi környezet hatására alig használja anyanyelvét, addig a fiatalok az iskolában tanult irodalmi nyelvet beszélnek, többékevésbé elfogadható színvonalon. Természe-

tesen az egyes nemzetiségek és települési körzetek esetében más-más a helyzet, de egyértelmű, hogy fokozottabb propaganda, olvasásra nevelés nélkül nem lehet megszervezni a nemzetiségi könyvtárak jelenlegi és jövődi olvasótáborát. A könyvpropaganda szokásos és némileg statikus (erkölcsileg amortizálódott) formái (ajánló bibliográfiák, könyvkiállítások, író-olvasó találkozók, rendhagyó irodalomórák) mellett igazán komoly hatása azonban – közösségi erejüknél fogva – a különféle pályázatoknak, versenyeknek és az olvasótáboroknak lehet. Román nyelvterületen a szép kiejtési és beszédverseny legjobbjai kerülnek a másodévenként megrendezett olvasótáborba. Több német és szerbhorvát olvasótábor szervezői a résztvevők egy részét vers- és prózamondó versenyeken választják ki. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (ahol közismerten a leggyengébb a nemzetiségi lakosság nyelvtudása) olvasó-rajzpályázat előzi meg a szlovák olvasótáborokat. Mindez jelzi, hogy bár az olvasótáborok, eredeti céljuk szerint, elsősorban a könyv, az irodalom megszerettetésének és a kulturális hagyományok tudatosításának eszközei, nemzetiségi területen programjukban fokozottan jelentkezik a nyelvgyakorló, nyelv-művelő szándék. Meggyőződésem, hogy azok a riporterek – maguk is nemzetiségiként –, akik az utóbbi időben az olvasótábori résztvevők nyelv(nem)tudásán felháborodva, magát a mozgalmat kérdőjelezték meg, nem csak türelmetlenek voltak egy sajátos okokból hátrányos helyzetű kisközosséggel szemben, de azt sem érezték át, hogy e táborok alapvető feladata a nemzetiségi azonosságtudat gátlásainak feloldása. Az a tizenéves, aki egy olvasótáborban „belekóstolt” saját nemzetiségének hagyományába, nagyobb bizonyossággal fog érdeklődni otthoni környezetében saját kultúrája s így a könyv iránt is.

Az évek során kialakult a nemzetiségi táborok stabilnak tűnő hálózata (bár az utóbbi hónapok felgyorsult eseményei ezt megkérdőjelezhetik, elsősorban az egyik szervező-koordináló, a Hazafias Népfront válsága miatt, de remélhető, hogy a helyi szervezők megtalálják az új formákat és lehetőségeket). Az első nemzetiségi táborokat 1974-ben rendezték a pilis-szentkereszti szlovák, illetve 1975-ben összevontan Bárban, a baranyai német és szerbhorvát gyerekek számára. A szervezők kezdetben időnként túlzásokba is estek. Volt év, hogy két román tábor is működött párhuzamosan, pedig a nemzetiségi tanulók száma csak a mai,

kétévenkénti rendezést teszi lehetővé. Előfordult, hogy egyetlen nyáron nyolc szlovák olvasótábor szerveztek, s egy alkalommal országos („válogatott”) szlovák tábor is létrehoztak, figyelmen kívül hagyva a rendkívül fontos honismereti-helyismereti kötődést. Jelenleg évente mintegy tizenhat tábort célszerű szervezni az egyes tájegységek nemzetiségi tanulói részére.

Az elmúlt évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a hagyományok, a származástudat ereje épp e kollektív akciókban bontakozhat ki leginkább. Az olvasóvá nevelés szempontjából azonban mindenképp fontos az „utógondozás”, a táborokban résztvevő fiatalokkal való későbbi, akár éveken át tartó kapcsolat. És itt ismét hangsúlyoznunk kell a könyvtár és iskola együttműködésének fontosságát, a cím cinizmusával szemben könyv és olvasó egymásratalálását.

A változások korát éljük. Adja Isten, hogy ezek keretében a magyar nemzetiségi politika – s talán érdemei szerint becsült részeként a könyvtárügy is – „példamutatóból” élő példává váljon.

S. Benedek András

